

УДК 7.75.74

Наталія **Молинь**

аспірантка Державного вищого
навчального закладу
"Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника"

Народна картина "Козак Мамай" як джерело творчості сучасних художників

Анотація. У статті здійснено короткий огляд праць дослідників української народної картини «Козак Мамай». Попри узагальнюючий характер образу козака Мамаю, у ньому знайшли відображення й конкретні події нашої історії. Проаналізовано окремі роботи сучасних українських художників, для яких джерелом творчості послужила народна картина «Козак Мамай». Окреслено шлях розвитку етнотрадиції на прикладі дипломного проектування випускників Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ.

Ключові слова. Українська народна картина, «Козак Мамай», народне мистецтво, джерело творчості, сучасні художники, дипломне проектування.

На сучасному етапі етнографічних і мистецтвознавчих досліджень феномена українського народного мистецтва особливий пріоритет здобуває народна картина й, зокрема, її сюжетний різновид — "Козак-Мамай". Вивченню цього самобутнього прояву мистецького генія українців присвячені дослідження й наукові статті мистецтвознавців Данила Щербаківського, Платона Білецького, Олександра Найдена, Михайла Селівачова, Станіслава Бушака, Тетяни Марченко-Пошивайло, Григорія Міщенка, Лідії Орел, Олени Годенко-Наконечної, Ніни Саенко, Олени Майданець-Баргилевич.

Особливе місце серед дослідників "мамаїв" належить Платону Білецькому, робота якого — "Козак Мамай — українська народна картина" [1], стала підвалиною фактично окремого напрямку в мистецтвознавстві — мамаєзнавства.

У народній свідомості слово "мамай" мало не індивідуальне,

а загальне значення, фактично стосуючись багатьох козаків. У пам'яті українського народу залишилися спогади про славу добу Козаччини. Одним із таких символів, що про неї нагадував, була картина “Козак Мамай”, яка стала дійсно всенародною, оскільки прикрашала помешкання і простих людей, і нащадків козацької старшини. Попри узагальнюючий характер образу козака Мамає, у ньому знайшли своє відображення й цілком конкретні події нашої історії, насамперед доби Козаччини та Гайдамаччини.

В образі козака Мамає відбулася своєрідна народна канонізація козацтва, оскільки картини з його зображенням нерідко зустрічаємо в помешканнях на почесному місці поряд з іконами [2, с.291]. За твердженням П.Білецького, саме в цих картинах “найглибше розкривається образ козака, втілюється ідеал волі та незалежності” [1, с.26]. Учений, зокрема, зауважує: “Козакам-Мамаєм не вклонялися і не молилися як іконам, але їх шанували як своєрідні пам'ятники героїчним часам козацтва” [3, с.30].

Народне мистецтво покликане підсилювати та зміцнювати національні цінності. У контексті вивчення феномена народної картини “Козак-Мамай” як уособлення світогляду українців простежує дослідниця Т.Марченко-Пошивайло [4].

Цікаві ідеї щодо фольклорних та етноісторичних аспектів походження та функції образів українських народних картин висловив Олександр Найден [5]. Виходячи з концепції про існування величної системи української праміфології, він стверджує, що в народному живописі “відображено найбільш характерні риси українського менталітету”, а сама “українська народна картина щодо основних її сюжетних і образних факторів також сягає доісторичних обрядово-міфологічних глибин, має витоки у давньому родовому переказі” [5, с.28]. На його думку, в образі козака Мамає заковдано архетип “воїна — сонячного божества, воїна-героя, богатиря, воїна-ватажка, воїна-сакрального предка, воїна-козака” [там само, с.29]. Визначаючи унікальність картин типу “Козак Мамай”, він зазначає, що їхні образи служать “своєрідними національними атрибутами-символами”, маючи своїми витоками “фольклорно-колективні, традиційні” чинники культури [5].

В останній період намітилася тенденція до трактування “мамаїв” як тво-рів, у яких “зашифровані архаїчні пласти

праукраїнської культури”, — зауважує мистецтвознавець Станіслав Бушак [6, с.58].

Знаменита картина “Козак Мамай”, що є найвідомішим твором народного живопису, починаючи з XVIII ст., відноситься до золотого фонду мистецьких скарбів української культури. Вона магнетизує своєю формальною завершеністю й концептуальною загадковістю вже не одне покоління дослідників, мистців, збирачів та шанувальників старовини. Образ козака Мамаю продовжує активно жити й сьогодні, вже в третьому тисячолітті, засвідчуючи в добу глобалізації та міжнародної інтеграції культурну самобутність українців [там само, с.56].

Образ козака Мамаю — один із найпоширеніших і найзагадковіших в українській міфології. Типове сюжетне зображення Мамаю вважається мало не єдиною не канонічно християнською, а народною іконою.

У XVIII та впродовж XIX ст. ці картини мали надзвичайне поширення серед найрізноманітніших верств суспільства на всій території українського етнічного розселення.

Зображували цей сюжет не лише на картинах, але й на гравюрах-дереворитах, на деталях житла (стінах, дверях, одвірках, віконницях), на предметах домашнього вжитку (скринях, посуді, срібних козацьких чарочках, навіть вуликах).

Сакральний образ Мамаю нині часто використовують українські митці, що звертаються до національної тематики. Їх козак Мамай зачаровує своїм первісним народним магнетизмом.

В Україні “Козак Мамай” був і залишається надзвичайно популярним твором, ставши своєрідною візитівкою українського мистецтва.

Але не лише народні, а й академічні художники впродовж XIX— XX ст. малювали козака з бандурою. Серед них можна назвати Тараса Шевченка, Іллю Рєпіна, Сергія Васильківського, Опанаса Сластьона, Георгія Нарбута, Олександра Саєнка, Давида Бурлюка, Валентина Задорожного, Феодосія Гуменюка, Олександра Бородая. “Козак Мамай” представлений у творчості Ореста Скопа, Богдана Ткачика, Миколи Теліженка, Василя Копайгоренка, Володимира Наконечного, В'ячеслава Гутирі, Віктора Цапка, Олександра Чегорка та багатьох інших сучасних українських художників.

Нині можна побачити цей образ на плакатах, керамічних

виробах, у оформленні книг та громадських приміщень, а також у виконанні сучасних народних та академічних митців. Це, безсумнівно, вказує на те, що в “мамаях” закодована важлива для української душі інформація, яка передається з покоління в покоління, визначаючи засадничі риси нашого національного характеру.

Найвідоміший твір Олександра Саєнка — велика декоративна картина “Козак Мамай”. Енергійність, стрімкі контури підкреслюють силу й могутність героя. Мамай сидить у своїй традиційній позі: широкі плечі, сильні великі руки, зосереджене обличчя. Поруч гарячий кінь — незмінний товариш козака в суворих походах. Усе панно трактоване лаконічно, зібрано, цільно, що надає йому більшої виразності. Мистецька спадщина О. Саєнка, що нараховує понад п'ятсот творів графіки, малярства та монументально-декоративного мистецтва, отримала широке визнання української та міжнародної громадськості, а його ім'я з плином часу набирає дедалі більшої значущості [7].

До висвітлення та популяризації безсмертного народного образу Мамає звертаються сучасні науковці, мистецтвознавці, художники й майстри декоративно-прикладного мистецтва. 2002 року в залах Волинського краєзнавчого музею експонувалася виставка “Народні картини “Козак-Мамай” Дніпропетровського державного історичного музею. Складалася вона з одинадцяти автентичних мамаїв XVIII—XIX століття.

Тема козака Мамає постійно присутня в українському культурному просторі. До неї часто звертаються музиканти, кінорежисери й художники. Одним з яскравих прикладів цього є духовна акція заслуженого діяча мистецтв, відомого львівського художника Ореста Скопа, який уже понад тридцять років працює над живописним відтворенням образу Мамає. Його серія про козака Мамає — унікальне мистецьке явище.

Орест Скоп разом із кандидатом історичних наук, директором Музею історії міста Дніпродзержинська Наталією Булановою у Львівському Палаці мистецтв презентували розпочату в Україні мистецьку акцію “Мамає єднає Україну”.

В інтерв'ю кореспондентові Укрінформу Олегу Снітовському з Тернополя Орест Скоп розповів: “Саме слово Мамає — це певна енергетика, асоціація з певним образом. Промовляєте — “Мамає” і вже щось рідне, перші склади — ма-ма, згадується мама,

її тепло, ласка..А після того, як прочитав про 300 сліпих кобзарів, страчених сталінським режимом у 1934 році під Харковом, дав собі обітницю створити цикл картин, присвячених пам'яті кожної душі кобзаря.Водночас хотів таким чином повернути Україні та світові образ одного з найяскравіших, духовно незалежних українських народних героїв — козака Мамаю.

У чому суть такого задуму? Ми говоримо про єдність України, про те, що її зміцнює та має єднати. Двадцять п'ять років про це кажемо, щось шукаємо. Але не треба шукати. Воно є. Є прекрасний образ козака Мамаю. Образ героя, якого не має жодна країна. Уява про козака Мамаю виникла саме з глибини народної. Вона не нав'язана штучно, ззовні. Це є наше, автентичне. Ми можемо сперечатися чи це професійно, чи не професійно, але воно є, воно було споконвіку. То є наш, український дух.

Козака Мамаю кожен бачить по-своєму, і це закономірно. Скільки людей, художників століттями його зображували! Колись у кожній хаті були ікони Матері Божої, Ісуса Христа, був Святий Миколай і козак Мамай. Це був незмінний духовний атрибут української родини” [8].

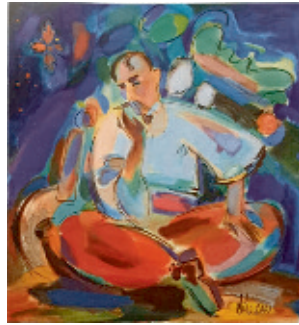
Орест Скоп одержимий ідеєю популяризації образу козака Мамаю в Україні та світі. І він це робить невтомно. Вражає творча фантазія художника. Мамай у його картинах завжди особливий, зі своїм характером, і на жодній із понад 200 авторських картин, де зображений цей легендарний козак, не повторюється.Козак Мамай на його полотнах різноликий: і на коні, і без нього, то з оселедцем на голові, то з чуприною, то має довгі вуса, то — короткі. А ще є Мамай з бойовою амуніцією або лише з кобзою, з люлькою і без неї, на тлі українського села й товарних вагонів, колючого дроту, сокири й пилки — атрибутів сталінських таборів..

Таким чином намагався зобразити Мамаю у просторі й часі. Хотів відійти від певних стереотипів про цей образ. Головне, щоб у цьому “мамаєвому багатоголоссі”людина відчула щось своє, рідне, близьке для неї, її родини. Тому всіма силами підтримую рух “Мамаю — у кожен українську хату”, щоб там був цей український оберіг. І ще одне: хотілося б, щоб з відродженням образу Мамаю народжувалася нова нація. Має побутувати думка, що Мамай — то невмирущий образ. Його палили, страчували, знищували, а він — оживає [8].

Орест Скоп подав ідею про створення музею Мамаю у

Олександр Саєнко Панно «Козак Мамай - народний герой співає українську думу». 1928. Солома, темпера

Василь Корпайогенко
Мамай, 2009
Полотно, темпера

Микола Теліженко.
Мамай, 2007
Витинанка

Орест Скоп. Козак Мамай, 2009
Полотно, темпера

Наталія Молинь. Дипломний проект сграфіто на тему «Думи» для інтер'єру історичного факультету Черкаського національного університету, КІПДМ ЛНАМ, 2016. Дипломний керівник Брусніцина О.В.

Дніпродзержинську (колись це місто мало назву Кам'янське), що на Дніпропетровщині. Задум був такий, щоб замовити створення копій Мамаїв, які є на старих картинах в усіх музеях України. До проекту залучатимуться художники з інших регіонів. У перспективі музей на Дніпропетровщині буде єдиним в Україні та світі, де стільки зібрано Мамаїв у різних іпостасях. Вимальовується унікальний музей, якого нема й не може бути в жодній країні, бо козак Мамай є тільки в нас, в Україні.

2008 року започатковано історико-культурологічний фестиваль "Мамай-fest", присвячений козакові Мамаю [9]. Його образ дуже поширений у нашій культурі. Фактично, він не залишає байдужим жодного митця. Це підтверджують проведені в рамках фестивалю колективні виставки сучасного мистецтва, присвячені образу Козака Мамаю й, зокрема, персональні виставки Ореста Скопа (2009) та Олександра Чегорки (2010). Художник Олександр Чегорка з Дніпродзержинська створив свій власний неповторний стиль, "уникаючи сюжетности, він тяжіє до лаконічності, колірної насиченості, метафоричності" [9, с.92]. Його творча робота "Пісня Мамаю" (2010) — декоративний розпис на папері, виконаний гуашшю.

Окрасою експозиції колективної виставки сучасних митців на тему "Ма-май" були твори київських митців Феодосія Гуменюка (полотно "Козак Ма-май"), Олександра Бородея (серія емалей), Тамари Турдієвої, Василя Копайгоренка (картина "Козак в степу") та Світлани Назаренко (костюми з мотивами Мамаю), Миколи Теліженка із Черкаса (витинанка "Мамай"). Експонував яскраві декоративні композиції український художник із Петербурга Віктор Цапко ("Козак Мамай"). Скульптурні бронзові композиції із серії "Мамай" представив Володимир Наконечний із Дніпропетровська. Монументальну скульптуру "Кам'янський Мамай" із пісковика виготовив В'ячеслав Гутиря [9, с.92].

Образ Мамаю вабить своєю химерністю, загадковістю, невловимістю, що дає простір для творчої уяви і розмаїття трактувань. Тому такою багатого є творча палітра способів інтерпретації картини "Козак Мамай" сучасними художниками. А їх, цих способів, — від станково-монументальних полотен до комп'ютерної графіки [9].

Кожним автором у різних техніках і стилях утілено його власне бачення кольорової гами, елементів сюжету, портретних

рис народного героя, якого так любили й люблять у різних куточках України.

Серед дипломних робіт випускників Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ за спеціальністю “Монументально-декоративний живопис” слід назвати дипломні проекти В'ячеслава Пилипенка — панно “Козак Мамай” у техніці енкаустики (дипломна робота ОКР “бакалавр”, 2011 р., керівник Питлюк О.В.) та комплексне оформлення фойє будинку культури в смт Городниця в техніці темперного розпису на тему “Щоб козацька слава повік не пропала”(дипломна робота ОКР “спеціаліст”, 2013 р., керівник Питлюк О.В.).

Навчаючись на відділі монументально-декоративного живопису в Косівському інституті прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ, під час дослідно-пошукової практики, визначилась із темою дипломного проектування та розпочала роботу надавторською композицією, у якій джерелом творчості стала народна картина “Козак Мамай”.

Дипломна робота призначена для оформлення фойє історичного факультету Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького (Інститут історії та філософії). Оскільки для дипломної роботи обрано техніку сграфіто, композиція повинна бути узагальненою, виразною, лаконічною.

Згідно із задумом та орієнтацією на першоджерела, створила композицію на тему “Думи”. Ключовою є фігура Козака Мамає, що знаходиться на тлі світового дерева, а саме розлогого дуба, який є символом могутності й генетичної чистоти роду. Ураховано й співвідношення фігури з оточенням (три постаті дівчат біля криниці, у лівій частині композиції, і кінь у правій), використано символіку, витримано єдиний декоративний стиль. Для збагачення композиції застосовані фактури (трава, риби, вода, пшениця).

Сюжетно-композиційним центром є Козак Мамай. Сидить він по-козацьки, зачіска в нього шляхетна: коса, що починається з маківки й спускається по виголеній голові. Одягнений Мамай у сорочку, широкі шаровари й жупан. У руках тримає кобзу — символ співучої душі народу, позаду — дуб, світове дерево, що є втіленням зв'язку поколінь, нескінченності життя. На дереві зображені птахи, вони символізують місток між минулим, сучасним і майбутнім. Перед козаком, на рушнику — баклага з

водою, чаша, тарілка з рибою, хліб і люлька. Зліва від нього стоїть кінь — вірний друг і помічник, що символізує народну волю. справа від козака — троє дівчат, що з коромислами йдуть через пшеничне поле до криниці, по воду. Вони одягнені в традиційне вбрання Наддніпрянщини. У нижній частині композиції, утворюючи певний ритм, поміж хвильками пропливають рибки, що є символом однієї із чотирьох стихій — води, інші стихії представлені у вигляді: птахів — повітря, кінь, пшеничне поле — земля, люлька — вогонь.

Оскільки вибрана техніка сграфіто, ураховані технологічні особливості (обмежена кольорова палітра, в залежності від кількості шарів). Композицію вирішила у спокійній зелено-охристій кольоровій гамі, характерній для сграфіто: темно-зелений, коричневий, охра світла. Щоб урізноманітнити кольорову гаму композиції, крім трьох кольорових шарів, уведено два допоміжних — підмальовок світлокоричневим і білим.

Аналізуючи значну кількість творів сучасних художників, які зверталися до висвітлення та популяризації народного образу Мамаю, що вирішені в різних техніках з використанням різних матеріалів (скульптура, ткацтво, дизайн одягу, темперний розпис, олійний живопис, гуаш, графіка, витинанка), й виникла думка розробити декоративно-площинну композицію "Думи" в техніці сграфіто, відтворити узагальнюючий образ Мамаю, передати власне бачення невмирущого народного героя.

1. Білецький П.О. «Козак Мамай»— українська народна картина. — Львів, 1960. — 32 с.
2. Бушак С.Феномен української народної картини «Козак Мамай»// Мистецтвознавство України: Збірник наукових праць / Ред. кол. А.Чебикін (голова) та ін. — К.: СПД Кравчук В.К., 2004.— Випуск 4.— С.283—292.
3. Білецький П.О. Народні картини «Козаки-Мамаї»// Родовід. — 1997. — ч.16. — С.28—35.
4. Марченко-Пошивайло Т. Народна картина «Козак Мамай» як полісемантичне уособлення світогляду українців // Артанія. — 1999. — №5 — С.34—36.
5. Найдено О. Ще раз про «Козака Мамаю»// Народне мистецтво. — 2002. — № 1-2. — С.28—29.
6. Бушак С.»Козак Мамай»— легендарна картина українського

- народного живопису (до проблеми вивчення твору та історії формування пластичного образу козака-бандуриста) // Народне мистецтво. — 2010. — № 3-4. — С.56 — 64.
7. Саєнко Н. Олександр Саєнко. До становлення і розвитку українського монументально-декоративного мистецтва ХХ століття: Книга-альбом. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. — 560 с.
8. Інтерв'ю кореспондентіві Укрінформу Олегу Снітовському з Тернополя. — 2014.
9. Годенко-Наконечна О. «Мамай-fest»у Кам'янському // Артанія. — 2010. — № 4. — С.90—94.

ANNOTATION

Nataliia Molyn. Folk Painting Mamai the Cossack as the Source of Creativity for Modern Artists. The article presents a brief review of the works by research-ers into Mamai the Cossack, a Ukrainian folk painting. Particular points of our history are depicted in it, in spite of the unified character of the image of Cos-sack Mamai. The author gives analysis of some works of modern Ukrainian painters, who used the folk painting Mamai the Cossack as the source of crea-tive inspiration. She suggests the way of development of ethno tradition, tak-ing diploma projects of the graduates from Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts of Lviv National Academy of Arts as an example.

Key words. Ukrainian folk painting Mamai the Cossack, folk art, source of creative inspiration, modern painters, graduation project.

АННОТАЦИЯ

Наталія Молинь. Народная картина «Казак Мамай»как источник творчества современных художников. В статье осуществлен краткий обзор трудов исследователей украинской народной картины «Казак Мамай». Вопреки обобщающему характеру образа казака Мамай, в нем нашли отображение и конкретные события нашей истории. Проанализированы отдельные работы современных украинских художников, для которых источником творчества послужила народная картина «Казак Мамай». Очерчен путь развития этнотрадиции на примере дипломного проектирования выпускников Косовского института прикладного и декоративного искусства ЛНАИ.

Ключевые слова. Украинская народная картина, «Казак Мамай», народное искусство, источник творчества, современные художники, дипломное проектирование.